

1.01
Prejeto 21. 2. 2014

UDK: 355.356(497.4)"1941/1945"

Blaž Torkar*

Slovinci in Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon

IZVLEČEK

Prispevek na osnovi arhivskega gradiva in literature predstavlja vlogo Jugoslovanskega kraljevega gardnega bataljona, ki se je kot enota jugoslovanske vojske v emigraciji formiral v Egiptu junija 1941. Bataljon, ki je nastal s pomočjo predstavnikov Jugoslovanskega odbora iz Italije, so pretežno sestavljali Slovenci oziroma Primorci, ki so se kot prostovoljci in bivši italijanski ujetniki priključili jugoslovanski vojski v emigraciji. Bataljon, ki je štel največ od 850 do 1000 dobro izurjenih vojakov, je ves čas svojega obstoja deloval v okviru britanske vojske na Bližnjem vzhodu. Konec 1943 in v začetku 1944 je enota začela razpadati, saj so njeni vojaki vedno manj zaupali vodstvu bataljona in propagandi jugoslovanske begunske vlade ter se nagibali k podpori Titovih partizanov, ki jih je propaganda prikazovala kot edino učinkovito odporiško gibanje v Jugoslaviji.

Ključne besede: jugoslovanska vojska v emigraciji, jugoslovanska vlada v begunstvu, Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon, Jugoslovanski odbor iz Italije, zavezniki, prekomorske partizanske brigade

ABSTRACT

SLOVENIANS AND THE YUGOSLAV ROYAL GUARD BATTALION

On the basis of archive materials and literature, the following contribution presents the role of the Yugoslav Royal Guard Battalion, formed in Egypt in June 1941 as a unit of the Yugoslav Army in emigration. The battalion, established with the help of the representatives of the Yugoslav Committee from Italy, mostly consisted of Slovenians or inhabitants of the Primorska (littoral) region who joined the Yugoslav Army in emigration as volunteers and former Italian captives. Throughout its existence the battalion, consisting of 850 to a maximum of 1,000 well-trained soldiers, operated in the context of the British Army in the Middle East. In the end of 1943 and the beginning of 1944 the unit started disintegrating, since its soldiers trusted the battalion leadership and the propaganda of the Yugoslav government in exile less and less. The soldiers started leaning towards supporting the Tito's partisans, who were shown by the propaganda as the only effective resistance movement in Yugoslavia.

* dr., višji vojaški uslužbenec - kustos, Center vojaških šol / Vojaški muzej Slovenske vojske, Engelsova ul. 15, SI-2111 Maribor; blaz.torkar@mors.si

Keywords: Yugoslav Army in emigration, Yugoslav government in exile, Yugoslav Royal Guard Battalion, Yugoslav Committee from Italy, Allies, overseas partizan brigades

Uvod

Po uspelem državnem udaru v Beogradu 27. marca 1941, v katerem so bili vpleteni probritansko usmerjeni generali Jugoslovanske kraljeve vojske, je general Dušan Simović oblikoval novo vlado. Kot vemo, ta poteza Jugoslavije ni rešila pred vojno, saj je Simovićeve vlada kmalu po napadu sil osi na Jugoslavijo 6. aprila 1941 skupaj s kraljem Petrom II. in delom Jugoslovanske kraljeve vojske zapustila državo, se preselila na Bližnji vzhod in se naposled ustalila v Londonu. Po mnenju britanskega vojaškega zgodovinarja Johna Keegana je bil Simovičev oziroma Mirkovičev puč eno najbolj nerealnih, ali bolje rečeno romantičnih dejanj odpora v sodobni evropski zgodovini. Jugoslovanska kraljeva vojska se je po enajstih dneh odpora proti silam osi predala in 17. aprila 1941 podpisala kapitulacijo. V naslednjih letih se je jugoslovanska »drama« odvijala na več različnih področjih: vojaškem v domovini ter političnem in diplomatskem v Londonu, Kairu, Washingtonu in Moskvi.¹ Za vse jugoslovanske begunske vlade je značilno, da so se soočale s številnimi internimi problemi, medsebojnimi intrigami ter drugimi zapletmi, ki jim niso bile kos, kar je večalo nezaupanje Britancev in drugih zaveznikov.² Predvsem so si bili v sporu srbski in hrvaški politiki, na katere so vplivale tudi pretirane novice o pokolih in drugih oblikah nasilja v domovini. Zaradi tega je bilo med predstavniki vlade veliko medsebojnih obtožb, ki jih tudi Anglo-Američani niso uspeli pomiriti.³

Kapitulacije ni sprejel manjši del jugoslovanske kraljeve vojske, ki je iz Jugoslavije pribežal na Bližnji vzhod. Skupino je sestavljalo 7 generalov, 114 častnikov, 54 podčastnikov in 229 vojakov. Od ostankov vojske, ki je pribežala na Bližnji vzhod, je 232 pripadnikov sestavljalo letalske sile, 127 mornarici in 45 pehoti. Jugoslovanska

¹ Gorazd Bajc: Iz nevidnega na plan: slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji. Koper 2002 (dalje Bajc, Iz nevidnega), str. 65; John Keegan: The Second World War. London 1997, str. 152.

² Več o jugoslovanski vladi v emigraciji v: Detlef Brandes: Großbritannien und seine osteuropäischen Alliierten: 1939–1943. Die Regierungen der Tschechoslowakei und Jugoslawiens im Londoner Exil vom Kriegsausbruch bis zur Konferenz Teheran. München 1988; Veselin Đuretić: Vlada na bespuću: internacionalizacija jugoslovenskih protivrječnosti na političkoj pozornici drugog svjetskog rata. Beograd 1982 (dalje Đuretić, Vlada na bespuću); Bogdan Krizman: Jugoslovenske vlade u izbeglištvu: 1941–1943, Dokumenti. Beograd, Zagreb 1981 (dalje Krizman, Jugoslovenske vlade); Branko Petranović: Jugoslovenske vlade u izbeglištvu: 1943–1945, Dokumenti. Beograd, Zagreb 1981.

³ Gorazd Bajc: Pogledi zahodnih zaveznikov na nasilje v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2013, št. 1, str. 151–152.

kraljeva vojska je na Bližnji vzhod uspela pripeljati eno podmornico, dva torpedna čolna, 27 letal in 8 hidroplanov.⁴

Namen članka je predstaviti načrte jugoslovanske begunske vlade glede vojske v emigraciji s poudarkom na oblikovanju Jugoslovanskega kraljevega gardnega bataljona, vlogi Slovencev v bataljonu ter krizi in razpadu enote, iz katere se je večina njenih pripadnikov priključila partizanskim prekomorskim brigadam

Pobude za nastanek jugoslovanske vojske v emigraciji

Že aprila 1941 je prišlo do prvih pogovorov med predstavniki jugoslovanske begunske vlade in britanskimi predstavniki v Kairu. Jugoslovanska vlada je v emigraciji najbolj računala na svoje letalske sile, ki so bile po številu in opreми tudi najmočnejše. Britanci so ponudili pomoč jugoslovanskemu kraljevemu letalstvu, da se formira določen del jugoslovanskih letalskih sil v okviru britanske Royal Airforce (RAF). Britanci so zahtevali, da se jugoslovansko letalstvo nastani v Amanu, jugoslovanski premier pa jim je ponudil sedem prebeglih letal. Poleg tega je bil sprejet tudi Simovićev načrt o nastanku jugoslovanskega korpusa iz beguncev in prostovoljcev. Precej časa se je tudi reševalo vprašanje namestitve enote jugoslovanske kraljeve vojske, saj so Britanci tudi čakali na odobritev vlad Kanade, ZDA in Južnoafriške unije, kamor naj bi se premaknil del jugoslovanskih letalskih sil. Ko je do odobritev vlad prišlo, se je pojavilo vprašanje, koliko enot zadržati na Bližnjem vzhodu in koliko jih poslati v Kanado, ZDA in druga območja. Želja jugoslovanske begunske vlade je bila, da se glavni vojaški center oblikuje na Bližnjem vzhodu, čim bliže balkanskem bojišču. Simovićeva vlada je namreč želela, da se kontingenti jugoslovanske kraljeve vojske organizirajo in postanejo »nucleus« bodoče zavezniške invazijske armade.⁵

Ministrski svet jugoslovanske kraljeve vlade je tudi odredil posebne vojaške misije v Palestini, ZDA, južni Afriki, Kanadi in južni Ameriki. Misijo v Palestini je vodil Slovenec, polkovnik Franc Stropnik, v južni Afriki major Dušan Babić, v Kanadi polkovnik Dragutin Savić, v južni Ameriki pa tudi Slovenec, polkovnik Mirko Burja. Njihove naloge so bile organizacija rekrutiranja ter sodelovanje z diplomatskimi predstavništvi in emigrantskimi organizacijami.⁶

Dne 26. junija 1941 se je Winston Churchill srečal s Simovićem in zunanjim ministrom Momčilom Niničićem na sestanku, kjer je britanski premier podprl idejo o ustanovitvi samostojnih jugoslovanskih pehotnih, letalskih in mornariških enot. Predstavniki britanske in jugoslovanske vojske so se štiri dni kasneje dogovorili naslednje: jugoslovanska pehota šteje okoli 300 vojakov in bo okrepljena z novimi vojaki, rekrutiranimi iz vrst bivših italijanskih vojnih ujetnikov jugoslovanske narodnosti. Pri tem bo jugoslovanski begunski vladi pomagal tudi Jugoslovanski odbor iz Italije,

⁴ Dušan Plenča: Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata. Beograd 1962 (dalje Plenča, Međunarodni odnosi), str. 122.

⁵ The National Archives, Kew-London (TNA), Foreign Office (FO) 371/30248 R 5237/2235/92; R 5617/2235/92; Đuretić, Vlada na bespuću, str. 38–39.

⁶ Plenča, Međunarodni odnosi, str. 122.

za oskrbo vojske oziroma motoriziranega bataljona pa bodo poskrbeli Britanci. Predstavniki Jugoslovanskega odbora iz Italije bodo z britanskim dovoljenjem obiskovali britanska vojaška taborišča in tam novačili italijanske vojake jugoslovanske oziroma slovenske narodnosti za vstop v jugoslovansko vojsko. Jugoslovanski odbor iz Italije je bil politični organ slovenske in hrvaške manjšine iz Italije med drugo svetovno vojno, katerega cilj je bil priključitev celotne Julijske krajine k Jugoslaviji, ki je po prvi svetovni vojni pripadla Italiji. V tem času je jugoslovanska vlada imela že okoli 50 pilotov, 22 pa so jih pričakovali iz Sovjetske zveze. Vse so nameravali združiti na Bližnjem vzhodu v bojno skupino, za katero bodo skrbeli Britanci. Dogovorili so se tudi, da se bodo letalske posadke urile v severni Ameriki, Kanadi, velik del mornariških enot pa naj bi se uril v Veliki Britaniji.⁷

Britanci so potrdili sprejete sklepe s sestanka 26. junija in se dogovorili še o nekaterih podrobnostih. Na Bližnjem vzhodu se bo oblikoval en bataljon, nato še štirje oziroma polk. Želeli so si organizirati motorizirani bataljon, vendar Britanci niso nič obljubili glede podpore v mehanizaciji. Dogovorili so se tudi, da se angažira dr. Ivana Marijo Čoka, prof. Ivana Rudolfa oziroma Jugoslovanski odbor iz Italije, da takoj začne z novačenjem in rekrutiranjem prostovoljcev za bataljon, ki naj jih išče med italijanskimi ujetniki. Kmalu so Britanci sporočili, da se zaradi spremenjenih mednarodnih razmer ne bodo mogli držati dogovorjenega načrta, zato rekrutacija vojakov za jugoslovansko vojsko ni uspevala tako, kot je bilo predvideno. Britanci so imeli z Jugoslovani tudi druge načrte, in sicer uporabiti najbolj izurjene in psihofizično sposobne Jugoslovane za posebne operacije v okviru misij britanskih tajnih služb Inter-Services Liaison Department (ISLD) in Special Operations Executive (SOE), ki so jih želeli poslati v Jugoslavijo. Glavni namen Britancev v Jugoslaviji je namreč bil podpirati jugoslovanske sabotažne in gverilske operacije proti silam osi.⁸

Kriza jugoslovanskega kraljevega letalstva v emigraciji

Kljub uspešnemu začetku ustanavljanja jugoslovanskih pehotnih enot je jugoslovanska kraljeva vlada še vedno računala na letalstvo kot najučinkovitejši vojaški in materialni podpori odporiškim gibanjem v Jugoslaviji. Tako je bilo dne 21. julija 1941 na Bližnjem vzhodu številčno stanje jugoslovanskega vojaškega letalskega osebja naslednje: 103 častniki, 100 podčastnikov ter 37 vojakov. Od vsega letalskega osebja je bilo 120 pilotov, ki so jih skupaj z mehaniki, inženirji in radiotelegrafisti želeli čim prej vključiti v letalske enote. Razgovore o reorganizaciji jugoslovanskega kraljevega letalstva sta 17. oktobra 1941 začela Simović in britanski poslanik pri jugoslovanski begunski vladi George W. Rendel. Takrat je jugoslovanski premier zaprosil britansko bazo na Bližnjem vzhodu za pomoč in želel tudi samostojnost bodočih jugoslovanskih letalskih enot. Jugoslovanska begunska vlada se je odločila za ustanovitev lovske, hidroplanske in bombarderske eskadrile. Sprejete so bile tudi

⁷ TNA FO 371/30248 R 7053/2235/92; Krizman, Jugoslovanske vlade, str. 156–158.

⁸ TNA FO 536/8, Draft, Future employment of Yugo-Slav Forces, October 1943.

odločitve, da se pošlje misije v južno Afriko, ZDA, Kanado, južno Rodezijo in južno Afriko, kjer naj bi se zbiralo ter urilo moštvo za jugoslovanske letalske sile. Britanci so jugoslovanski načrt sprejeli in ustanovljena je bila hidroplanska eskadrila v Abukiru v Egiptu ter 1. lovska in 3. bombarderska eskadrila. Še posebej uspešna in aktivna je bila hidroplanska eskadrila, pričakoval pa se je večji angažma lovske eskadrile.⁹ Hidroplanska skupina jugoslovanske kraljeve vojske je v Abukir priletela 22. aprila 1941, kjer so ji Britanci ponudili zatočišče in dodali britanskega častnika za zvezo. Dobila je ime 2. *Yugoslav Squadron* in bila pod poveljstvom 230. *Squadron 201*. Enota je uspešno delovala do „kairske afere“ (podrobneje v nadaljevanju) v začetku leta 1942, potem pa je bila razpuščena. Lovska in bombarderska eskadrila nista zaživeli v taki meri kot hidroplanska. Razlogov za neuspešno delovanje lovske je bilo več, največ pa se omenja smrt nekaterih pilotov in problem nediscipline jugoslovanskega vojaškega letalskega osebja. Medtem pa so posadke bombarderske eskadrile večino časa preživele na šolanju in tečajih v Heliopolisu.¹⁰

Vse jugoslovanske enote so tako bile podrejene britanskemu poveljstvu na Bližnjem vzhodu in so delovale kot posebne jugoslovanske enote v sestavu britanskih vojaških sil. Vojaške načrte jugoslovanske kraljeve vlade glede letalskih sil je torej podrla že omenjena „kairska afera“ v začetku leta 1942. Zaradi nje vlada in vojaški vrh nista mogli več računati na velik del osebja, ki je odreklo lojalnost na novo postavljenim poveljnikom. Spor med vlado in njeno vojaško komando na Bližnjem vzhodu je vplival tudi na odnos Britancev do jugoslovanske begunske vlade, ki so slednji vedno manj zaupali. V „kairski aferi“ je šlo za spor med starimi letalskimi častniki, ki so podpirali generala Simovića, Ilića in Mirkovića, ter mladimi častniki kopenske vojske (Liga majorjev), ki so bili blizu kralju Petru II. Zamenjavo Simovića 11. januarja 1941 so mladi častniki izkoristili in začeli na ključne pozicije v vojski postavljati svoje ljudi. Sledil je velik padec morale kraljeve vojske v emigraciji, večala se je destimulacija mobilizacije, odnosi z Britanci pa so postajali vedno bolj hladni.¹¹ Vsi podporniki Mirkovića so bili poslani v posebno enoto, poimenovano 244. *Provisional Battalion Kings Own Royal Regiment* in niso smeli več nositi jugoslovanskih oznak. Tako so postali letalski častniki največja žrtev »kairske afere« in postopoma je ugasnil tudi štab jugoslovanskega kraljevega letalstva na Bližnjem vzhodu.¹²

Nastanek Jugoslovanskega kraljevega gardnega bataljona

V maju 1941 so bile priprave za formiranje jugoslovanskega bataljona končane, tako da je bil konec junija v taborišču Agami pri Alexandriji ustanovljen 1. jugoslovanski kraljevi gardni bataljon, znan tudi kot Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon.

⁹ Bojan B. Dimitrijević et al.: Kraljevsko vazduhoplovstvo 1918–1944. Vojno vazduhoplovstvo Kraljevine SHS/Jugoslavije 1918–1944. Beograd 2012 (dalje Dimitrijević, Kraljevsko vazduhoplovstvo), str. 489; Đuretić, Vlada na bespuću, str. 43.

¹⁰ Dimitrijević, Kraljevsko vazduhoplovstvo, str. 492–95; Krizman, Jugoslovenske vlade, str. 159.

¹¹ Đuretić, Vlada na bespuću, str. 50, 52.

¹² Dimitrijević, Kraljevsko vazduhoplovstvo, str. 513, 514.

Približno 300 prostovoljcev, večinoma Primorcev, so poleti 1941 vključili v bataljon, ki je 20. julija tudi prisegel kralju Petru II.. Glavno vlogo pri novačenju za bataljon je imel Jugoslovanski odbor iz Italije, predvsem pa prof. Ivan Rudolf. Ta je s pomočjo kolegov iz odbora iskal prostovoljce v ZDA, Afriki, Kanadi, Indiji, največ uspeha pa je imel pri zbiranju v Afriki. Pregledal je številna vojaška taborišča v Egiptu, Maroku, Alžiriji, Sudanu, Somaliji, Keniji, Etiopiji, Suezu in tudi južni Afriki. Pri zbiranju ga je pogosto ovirala jugoslovanska begunska vlada in srbski vojaški krogi, ki niso kazali velikega interesa, saj so pri zbiranju prišli v poštev predvsem Primorci ter istrski Slovenci in Hrvati. Ciril Kobal, bivši pripadnik pripadnikov Jugoslovanskega kraljevega gardnega bataljona, se svojega prihoda iz ujetniškega taborišča v bataljon spominja: »Čez par dni so prišli trije oficirji v angleških uniformah (komandant in pomočnik logora ter kot smo pozneje videli – prof. Ivan Rudolf). Spraševal je kdo zna angleško, kdo francosko. Nihče se ni javil, ko pa je vprašal srbohrvaško ali slovensko, smo vsi Primorci in Istrani dvignili roke. Tako so nas izbrali in odšli smo v drug manjši logor (pri tem so italijanski vojaki za nami kričali »tradutori«)... Tam so nas testirali in preoblekli ter čez nekaj dni poslali v večji logor v Egiptu blizu Aleksandrije – Camp 308.«¹³ Po nastanku bataljona je Rudolf nameraval oblikovati še drugega, ki bi se imenoval Triglavski, vendar mu to ni uspelo. Bataljon je bil sprva zamišljen kot elitna, posebna vojaška enota jugoslovanske vojske, ki bi bila dobro izurjena in ob ugodnih pogojih bi lahko postal tudi divizija.¹⁴ Bataljon so sestavljali poveljstvo in štiri čete, poveljeval pa mu je major Živan Knežević. Januarja 1942 ga je zamenjal podpolkovnik Miloje Dinić. V tem času je bataljon štel 505 vojakov, večina, 411, je bilo Primorcev, nekdanjih italijanskih vojakov, ki so prihajali iz območij, ki jih je Italija zasedla po prvi svetovni vojni. Slovenski večini so sledili Srbi, ki jih je bilo 78, večinoma častniki in podčastniki, ter 16 Hrvatov z območja Istre. V bataljonu je bilo 47 častnikov, 44 podčastnikov, 389 vojakov in 25 pripadnikov češke vojaške godbe.¹⁵ Z Dinićevim poveljevanjem bataljonu so se pokazale tudi prve težave. Še ko je bil Dinić v Jeruzalemu, je bil obdolžen dezerterstva, po Rudolfovem mnenju pa najverjetneje ni bil kaznovan, ker je bil Srb in ker je imel povezave z jugoslovanskim vojaškim vrhom.¹⁶

Dne 19. februarja 1942 je poveljevanje nad Jugoslovanskim kraljevim gardnim bataljonom prevzel Slovenec, podpolkovnik Milan Prosen, ki je bil do tedaj vojaški ataše v Ankari, bataljon pa je izuril v učinkovito in kohezivno enoto. Konec meseca je bil bataljon poslan v Tobruk v Libijo in se boril v okviru britanske 8. armade, natančneje v okviru 11. brigade 4. indijske divizije. V začetku marca se je boril proti italijanski vojski, kar je sprožilo burne odzive pri predsedniku Jugoslovanskega odbora iz Italije dr. Čoku, ki je ostro protestiral pri predsedniku vlade Slobodanu Jovanoviću, da so se z Britanci dogovorili, da se ti slovenski fantje ne bodo borili proti Italijanom, ker bi bilo to nevarno zanje in za njihove družine (če bi jih zajeli, bi

¹³ Ciril Kobal, ustna izjava, Koper 16. 12. 2004, str. 1.

¹⁴ Bajc, Iz nevidnega, str. 197.

¹⁵ Krizman, Jugoslovenske vlade, str. 43.

¹⁶ Privatni arhiv Ivana Rudolfa (PAIR), ovoj. 8, Rudolf Marušiču, Srednji vzhod, 21. maja 1944, str. 3–4.

jih namreč italjanske oblasti lahko obdolžile dezerterstva, domače pa zaradi tega preganjale). Razlog, zakaj so jih poslali v Libijo, naj bi bila njihova nedisciplina, kar je Čok zavračal. Dejansko so bataljon poslali v Libijo zaradi sporov v višjih krogih jugoslovanske vojske, ki so bili posledica »kairske afere«. Med visokimi jugoslovanskimi častniki oziroma generali se je namreč bil boj, kdo bo prevladal, Britanci pa so želeli oddaljiti enoto, ki bi jo jugoslovanski častniki »avantgardisti« izrabili v svoje namene. Aprila 1942 je bataljon deloval na območju prelaza Halfaya, Mersa Matruh, julija 1942 pa se je pridružil 9. britanski armadi v Palestini, kjer je varoval rafinerije olja v Haifi. Nazadnje so bataljon premestili nazaj v Egipt, v taborišče El Tahag pri Kairu. Prosen je še naprej poveljeval bataljonu, za ohranjanje dobre morale v bataljonu pa je skrbel Jugoslovanski odbor iz Italije in Lista Bazovica ter Šotorska knjižnica, ki ju je urejal Ivan Rudolf. Za ohranjanje morale so vojakom priskrbeli tudi nekaj plače, boljše hrano in cigarete, za nekaj časa pa so dobili tudi duhovno oskrbo duhovnika Jozafata Ambrožiča, ki je vsako nedeljo maševal pri vojakih.¹⁷

Jeseni 1942 je za Britance postajalo jamstvo, da slovenskih prostovoljcev ne bodo uporabili proti italijanski vojski, preveč obvezujoče. Novembra 1942 so se skupaj z Jovanovičem nagibali k odpravi katerih koli jamstev in omejitev pri uporabi prostovoljcev proti kateremukoli sovražniku. Vodstvo britanske vojske na Bližnjem vzhodu je torej zahtevalo, da ne bi imel noben slovenski vojak nikakršnih omejitev, vendar so nazadnje popustili in dopuščali možnost nekaterih omejitev. Določene vojake so Britanci tako uporabili kot stražo, mehanike, električarje in krojače. Nato se je v času od septembra do decembra 1942 gmotna situacija v bataljonu izboljšala, saj je prispela tudi nova oprema. Iz okolice El Tahaga pa so bataljon premestili v taborišče Atira pri Haifi v Palestini.¹⁸ Septembra 1942 je tako bataljon štel 741 vojakov, častnikov in podčastnikov. Letalske enote so bile po »kairski aferi« razformirane, v britanske enote je bilo vključenih 48 častnikov, 73 podčastnikov in 35 vojakov, v šolski center v Rodeziji 49 častnikov, 39 podčastnikov in 20 vojakov. V ZDA se je šolalo 40 jugoslovanskih letalskih častnikov in podčastnikov, mornarica pa je razpolagala s tremi plovili s 26 častniki, 28 podčastniki in 45 mornarji.¹⁹

V vsem tem času so potekala intenzivna prizadevanja, da se rekrutira čimveč Jugoslovanov oziroma Slovencev iz britanskih ujetniških taborišč v jugoslovansko vojsko, kar pa ni potekalo vedno po jugoslovanskih načrtih. Večkrat so Britanci prepovedali rekrutacijo Jugoslovanov – nekdanjih italijanskih vojakov, zato so morali slovenski ministri v jugoslovanski kraljevi vladi posredovati pri predsedniku jugoslovanske vlade, naj vpliva na britanske oblasti, da izdajo dovoljenje. Velikokrat so naleteli na gluha ušesa kolegov iz vlade, kar je kazalo na očitna nasprotovanja in neinteres po vzpostavitvi učinkovite jugoslovanske vojske v emigraciji.²⁰

¹⁷ Bajc, *Iz nevidnega*, str. 202–203.

¹⁸ Prav tam, str. 204.

¹⁹ Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije*, str. 123.

²⁰ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond št. 103 (Emigrantska vlada Kraljevine Jugoslavije), fasc. 7, a. e. 62–67, Minister Krek za predsednika vlade Jovanovića, 6. oktober 1942; PAIR, ovoj. 8, Rudolf Marušiču, Bližnji vzhod, 2. maj 1944, str. 3–4.

Julija 1943 je poveljevanje nad bataljonom prevzel Slovenec, polkovnik Franc Stropnik, z namestnikom, ki je bil prav tako Slovenec, majorjem Josipom Rijavcem. Priljubljenega Prosenca so na zahtevo britanskega zunanjega ministrstva premestili v London, kar ni dobro vplivalo na vzdušje v bataljonu. V času Stropnikovega poveljevanja je bataljon štel največ vojaštva, saj je v svojih vrstah imel od 850 do 1.000 dobro izurjenih vojakov, enota pa je delovala v okviru 25. brigade 20. indijske divizije. Na splošno so Britanci bili zadovoljni z delovanjem bataljona, za razliko od članov jugoslovanske kraljeve vlade. Delovanje bataljona v okviru britanske vojske pa ni bilo to, kar sta si jugoslovanska begunska vlada in Jugoslovanski odbor iz Italije želela. Jugoslovanska begunska vlada je namreč bataljon želela poslati v Jugoslavijo, da bi sodeloval pri osvobajanju domovine, medtem ko je Jugoslovanski odbor iz Italije želel bataljon vključiti predvsem v osvobajanje Julijske krajine oziroma jugoslovanskih zahodnih meja, to pa ob pravem trenutku. Tudi vzdušje v bataljonu se je konec leta 1943 začelo spreminjati, predvsem so jugoslovanska begunska vlada in srbski častniki kazali vse manj ineterasa za enoto, ki so jo v večini sestavljali Slovenci. Slednji so tudi vedno manj zaupali vodstvu bataljona in propagandi jugoslovanske kraljeve vlade, med njimi pa so se vse bolj širile vesti o junaškem boju partizanov pod vodstvom Josipa Broza-Tita. Rudolf je kritiziral razmere v jugoslovanski kraljevi vladi in avgusta 1943 zahteval, naj se ustanovijo slovenske enote. Reakcija jugoslovanske vlade je seveda bila odklonilna, kar je samo večalo napetosti okoli bataljona. Rudolf je menil, da je bataljon v dobrem stanju, v celoti izurjen in oborožen. Sestavil je načrt za skupno 6 bataljonov, ki so ga Zavezniki načelno odobrili, prestrašil pa je srbske člane vojske, ki so mu prepovedovali zbiranje prostovoljcev in obisk bataljona.²¹

Politični razvoj dogodkov v Jugoslaviji od leta 1944 pa do konca vojne in razpad Jugoslovanskega kraljevega gardnega bataljona

Zavezniki, še posebej pa Britanci, so iskali kompromis med Titom in kraljem, kar je privedlo do sklenitve prvega sporazuma Tito-Šubašić dne 16. junija 1944 na otoku Visu. Britanci so »sponzorirali« ta sporazum in zahtevali, da se o bodoči ureditvi Jugoslavije odloča na svobodnih volitvah po vojni. Dogovorili so se, da bodočo skupno vlado sestavljajo predstavniki Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije (NOVJ) in predvojni politiki Kraljevine Jugoslavije, ki se niso kompromitirali s kolaboracijo. Zavezniki ali natančneje Britanci so od samega začetka vojne gradili svojo politiko do Jugoslavije z namenom zadržati čim več nemških sil na Balkanu in preprečiti oskrbo nemških enot na jugovzhodnem delu Evrope. Hkrati so želeli ohraniti svoje položaje v povojni Jugoslaviji in se dobro zavedali, kakšne so politične usmeritve partizanskega gibanja v Jugoslaviji. Leta 1944 so tako skušali rešiti jugoslovansko vprašanje in podprli politiko kompromisa med begunsko vlado ter partizanskim gibanjem v Jugoslaviji, hkrati pa so poskušali obdržati čim večjo samostojnost Titovega partizanskega gibanja, ki naj bi ostalo neodvisno od sovjetskega vpliva.

²¹ Bajc, Iz nevidnega, str. 205–207.

Tito in Churchill sta se 12. in 13. avgusta 1944 srečala v Caserti, kjer je britanski premier kot večkrat poprej nastopil s pobudo o izkrcanju v Istri (operacija »Gelignite«), v katerem naj bi aktivno sodelovali tudi partizani. Prišlo je do načelnega vojaškega sporazuma glede sodelovanja v Istri, pri čemer pa Churchill ni mogel spregledati dejstva, da se skuša Tito odtegniti njegovemu vplivu, in to kljub zagotavljanju, da po vojni nima namena uvesti v Jugoslaviji komunističnega režima. Tito je še okreplil nadzor nad anglo-ameriškimi misijami v Jugoslaviji in morebitnimi t. i. reakcionarnimi silami, ki bi se v primeru izkrcanja povezale z anglo-ameriškimi enotami. Glede izkrcanja se je začela razhajati ameriška in britanska politika, saj so bili Američani tradicionalno proti kakršnemu koli izkrcanju na Balkanu. Tito je Churchilla tudi pomiril, da ne bo na silo uvedel komunističnega režima v Jugoslaviji, saj bo vprašanje oblike vladavine predstavljeno na čas po vojni. Tito je bil prepričan, da se bo uprl vsakemu zavezniškemu izkrcanju, če bi do njega res prišlo. Po pogovorih v Caserti je bilo tudi odločeno, da bo imel poveljnik zavezniških okupacijskih sil v Avstriji ali na Madžarskem poveljstvo in nadzor nad tržaškim pristaniščem. V primeru jugoslovanskih potreb naj bi zavezniški poveljnik tudi ščitil komunikacijske linije Ljubljana – Maribor – Gradec in Gorica – Celovec.²²

Ves čas vojne sta si Velika Britanija in Sovjetska zveza, vsaka na svoj način, želeli imeti interesni vpliv na Balkanu. Po Titovem odhodu v Moskvo je Churchill sklenil urediti odnose do Jugoslavije v neposrednem dogovoru s Stalinom. Pomemben sestanek o delitvi interesnih sfer v Jugoslaviji je potekal med njima v Moskvi 9. oktobra 1944. Na sestanku sta se dogovorila o delitvi vpliva v razmerju »fifty-fifty«, ki je pomenil delitev britanskega in sovjetskega vpliva v Jugoslaviji na enake dele, ne pa na teritorialne razdelitve.²³

Kljub tajnim dogovorom med Stalinom in Churchillom je partizansko vodstvo po sporazumu Tito-Šubašić ocenjevalo, da je treba zmanjšati pomen zahodnih zaveznikov pri partizanih in si prizadevalo za zmanjšanje števila anglo-ameriških misij. Tudi pogovori glede oblikovanja bodoče jugoslovanske vlade so se nadaljevali, saj se je konec oktobra 1944 Šubašić v Beogradu pogajal s Titom glede ustanovitve regentstva in skupne jugoslovanske vlade. Po zaključku pogovorov je bil 1. novembra med Titom in Šubašićem sklenjen beograjski sporazum. Kmalu za tem, 13. v mesecu, je Šubašić na povabilo Stalina odpotoval v Moskvo, kjer ga je 22. novembra zvečer Stalin tudi sprejel. Stalin v pogovorih s Šubašićem ni nasprotoval monarhiji in kralju, je pa predlagal, naj se o ureditvi odloči jugoslovansko ljudstvo, zato je bila novost, s katero je prišel Šubašić iz Moskve, predlog, da bi kralj imenoval začasno vlado s tremi predstavniki, ki bi bili primerni tudi za Tita. Kralj se s Šubašićevim predlogom

²² National Archives and Records Administration, Maryland – College Park (dalje NARA), M 1642, Roll 85, Minutes of Conference at Naples, August 12th, 1944, 12 Noon-1:15 PM; str. 1–5; Jože Pirjevec: Tito in tovariši. Ljubljana 2011 (dalje Pirjevec, Tito in tovariši), str. 173.

²³ Več o sporazumu Albert Resis: The Churchill-Stalin Secret »Percentages« Agreement on the Balkans, October 1944. V: The American Historical Review, Vol. 83, No. 2, 1978, str. 368–387.

ni strinjal, ker bi v primeru takečasne vlade ne imel nikakršnega nadzora nad spremembami v vladi.²⁴

Z zaostrovanjem odnosov med zahodnimi zavezniki in Titom se je od decembra 1944 znotraj partizanskega vodstva širil strah, da bodo Britanci udarili po jugoslovanskih partizanih, tako kot so udarili po grških. Z izjavo, ki so jo Stalin, Churchill in Roosevelt sprejeli na jaltski konferenci (»Argonaute«) 11. februarja 1945, so bili jugoslovanski voditelji pozvani, naj implementirajo sporazum Tito-Šubašić. Slednja sta dosegla sporazum o imenovanju tričlanskega Namestniškega sveta, v katerega je kralj Peter II. imenoval 2. marca 1945 Srba Srđana Budisavljevića, Hrvata Anteja Mandića in Slovenca Dušana Serneca. Trojica namestnikov je prevzela kraljeva pooblastila v prehodnem obdobju do sklica Ustavodajne skupščine. Namestniki so mandat za sestavo vlade zaupali Titu, podpredsedniški mesti sta zasedla Edvard Kardelj in Milan Grol, Šubašić pa je obdržal portfelj za zunanje zadeve. Vsaka od federalnih republik je imela v vladi svojega ministra in Slovenijo je zastopal krščanski socialist Edvard Kocbek.²⁵

Med obiskom vrhovnega zavezniškega poveljnika za Sredozemlje feldmaršala Harolda Alexandra v Beogradu od 22. do 24. februarja 1945 je bil sklenjen sporazum o sodelovanju med zavezniki in partizani, s katerim se je izboljšalo tudi obveščevalno sodelovanje.²⁶ Dne 7. marca 1945 je Tito s Šubašićem sestavil koalicijsko vlado Demokratske federativne Jugoslavije, v kateri so bili tudi t. i. meščanski predstavniki. Obe potezi naj bi odprli vrata mednarodnemu priznanju nove Jugoslavije in bi njeni vojski zagotovili potrebno politično zaslombo glede ozemeljskih zahtev. Churchill je kmalu spoznal, da je v Jugoslaviji izgubil igro in se odločil, da prilagodi svojo politiko nastalemu položaju. V noti, ki jo je 11. marca 1945 poslal Ednu, je zapisal, da bo odtlej pustil, naj se Tito kuha v svoji balkanski kaši in da bo stavil vse na Italijo ter jo skušal rešiti pred »komunistično kugo«. Pri tem je mislil na močno Komunistično partijo severne Italije in na nevarnost, da pride med njo in Komunistično partijo Jugoslavije do skupnega revolucionarnega podviga. Z velikim vznemirjenjem je gledal na jugoslovanske zahteve po Julijski krajini in vedno bolj mu je postajalo jasno, da je na tem ključnem območju treba preprečiti neposredni stik med jugoslovanskimi in italijanskimi partizani.²⁷

* * *

Leta 1944 je bil razpad Jugoslovanskega kraljevega gardnega bataljona in celotne jugoslovanske vojske v emigraciji neizogiben. Poskus pomiritve vojakov bataljona s strani Jugoslovanskega odbora iz Italije ni uspel. Čok je že v jeseni 1943 začel aktivno podpirati Narodnoosvobodilno gibanje (NOG), medtem ko Rudolf ni nasprotoval

²⁴ NARA, M 1642, Roll 85, King Peter doesn't approve developments, 1. December. 1944.

²⁵ Andrej Rahten: Izidor Cankar: diplomat dveh Jugoslavij. Ljubljana 2009, str. 185; Jože Pirjevec: »Trst je naš!«: boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana 2007 (dalje Pirjevec, Trst je naš), str. 291.

²⁶ Dušan Biber: Tito-Churchill, strogo tajno. Zagreb 1981 (dalje Biber, Tito-Churchill), str. 480.

²⁷ Pirjevec, Trst je naš, str. 296; Biber, Tito – Churchill, str. 492.

*Kralj Peter II. je jeseni 1943 obiskal Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon v Egiptu.
Vir: Muzej novejšje zgodovine Slovenije*

vstopu v NOG, bil pa je prepričan, da bi morali slovenski vojaki na Bližnjem vzhodu vstopiti kot prvi bataljon narodnoosvobodilne vojske v 8. zavezniško armado. Jugoslovanski odbor iz Italije ni protestiral proti partizanskemu gibanju, ampak proti metodam, ki so privedle do rekrutacije iz »naših« vrst, kajti vedno bolj se je kazalo, da bi morala biti vsa druga gibanja izven Osvobodilne fronte (OF) uničena. Rudolf je ugotavljal, da je napočil čas za odhod iz jugoslovanske vojske v partizane, zato je hotel, da se to zgodi uradno med »nami« in OF. Odbor je podal predloge, da se mu povrne avtoriteta pri zbiranju prostovoljcev, da se loči iz vrst jugoslovanske vojske vse provokatorje, da se povpraša vse vojake in častnike, ki si želijo vstopiti v NOVJ ali k Mihailoviću ali pa so neodločeni, in da vse jugoslovanske enote na Bližnjem vzhodu preidejo pod neposredni nadzor britanskega vrhovnega poveljstva za Srednji vzhod.²⁸

Že sredi leta 1943 so se na Bližnjem vzhodu pojavili novi viri informacij, ki so poročali tudi o zmagah Titovih partizanov. Najbolj priljubljeno je bilo poslušanje radia Nova Jugoslavija, svoj delež propagande pa so dali tudi begunci, ki so iz Dalmacije prišli v Egipt in partizanska vojaška misija. Prvi znak odpora proti jugoslovanski kraljevi propagandi je bil incident 10. julija 1943 oziroma prvi »plebiscit« slovenskih fantov za NOVJ. Širil se je odpor proti uradni jugoslovanski kraljevi propagandi in konec leta 1943 se je prva skupina 35 vojakov gardnega bataljona uprla. Ostali so se uprli v začetku leta 1944, ko se je prva skupina odločila, da se priključi Titovim prekomorskim brigadam, ki so bile z zavezniško pomočjo ustanovljene novembra 1943 na jugu Italije. Vojaki gardnega bataljona niso več zaupali Mihailoviću in jugoslovanski begunski vladi. Tudi kralj Peter II. je pod vse večjimi pritiski Britancev odrekel podporo četniškemu voditelju in septembra 1944 pozival vse člane jugoslovanske vojske v emigraciji naj se priključijo jugoslovanskemu narodnoosvobodilnemu gibanju.²⁹

Stropnik je menil, da izbira, ali naj se bataljon bori pod Mihailovićem ali pod Titom, ni tako enostavna in da bi jo morali rešiti ljudje na višjih položajih. Do tedaj so bili vojaki še vedno pod prisego kralju, zato je bilo nemogoče, da bi izbirali, dokler se ta ne bi dogovoril s Titom. Stropnik je bil tudi mnenja, da tedanja situacija ne zahteva takojšnjih posegov, nujno pa morajo prekiniti propagando za eno ali drugo stran ali pa jo uravnovesiti. Nazadnje je Stropnik zapisal, da je bataljon zelo dobro pripravljen in da bi se lahko boril proti kateremukoli sovražniku Jugoslavije, ne bi pa smel biti izpostavljen političnim spletkam.³⁰ Tako se je v začetku leta 1944 velik del moštva Jugoslovanskega kraljevega gardnega bataljona pridružil prekomorskim brigadam, čemur Britanci sprva niso bili naklonjeni kljub uradni podpori NOVJ na teheranski konferenci. Jugoslovanska begunska vlada je kljub temu želela v svoje vrste vključiti nove pripadnike vojnih ujetnikov iz italijanske vojske. Poskus je spodletel, ker vlada ni imela dovolj častnikov in britanske podpore za njihovo usposabljanje.

²⁸ PAIR, ovoj. 4, Jugoslovanski odbor iz Italije britanskemu glavnemu štabu, januar 1944.

²⁹ AJ, fond št. 103, fasc. št. 7, enota 62–67, The attitude of the Yugoslav Royal Government regarding the disposal of the officers and men concerned as follows, str. 1; Bajc, Iz nevidnega, str. 208–209.

³⁰ PAIR, ovoj. 3, Čok, Colonel Stropnik's views handed to major Hatch for CLO(a), 5. 1. 1944.

Večina vojakov se je opredelila za NOVJ in julija 1944 je imel Stropnik v Jugoslovanskem kraljevem gardnem bataljonu samo še 200 vojakov, ki so jih iz Haife premestili v El Erish pri Palestini. Na bližnjem vzhodu je septembra 1944 ostalo samo še 700 vojakov jugoslovanske kraljeve vojske, vendar je propadlo vsako upanje o ustanovitvi jugoslovanske kraljeve vojske v emigraciji.³¹

Nazadnje so zavezniki našli rešitev glede Šubašičeve vlade in jugoslovanske narodnoosvobodilne vojske. Počakali so na opredelitev večine jugoslovanske vojske v emigraciji, ali se bodo priključili Titu ali bodo ostali del jugoslovanske kraljeve vojske v emigraciji. Ko je do konca leta 1944 večina jugoslovanskih vojakov odločila podpreti Titovo narodnoosvobodilno gibanje, so pritisnili tudi na kralja Petra II., ki je septembra 1944 po radiu pozival pripadnike kraljeve vojske, naj se pridružijo NOVJ. Z ustanovitvijo enotne jugoslovanske vlade se je dolga zgodba beograjskega sporazuma tudi končala. Jugoslovanska kraljeva vojska je bila razpuščena 7. marca 1945, pripadniki jugoslovanske kraljeve vojske pa so se morali odločiti, ali se bodo priključili Titu ali pa bodo postali begunci.

Sklep

Po kapitulaciji Jugoslavije je jugoslovanska begunska vlada želela vzpostaviti svojo vojsko in pri tem najbolj računala na svoje letalske sile. Pomoč so ponudili tudi Britanci, ki so imeli z jugoslovansko vojsko svoje načrte, hkrati pa so hitro spoznali, da ima ta vlada veliko notranjih težav, ki jih le s težavo rešuje. Med načrti jugoslovanske begunske vlade je bilo tudi formiranje pehotne enote na nivoju bataljona, pri oblikovanju katere ji je na pomoč priskočil Jugoslovanski odbor iz Italije. Tako je nastal 1. jugoslovanski kraljevi gardni bataljon, znan tudi kot Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon, ki je bil enota. pretežno sestavljena iz Slovencev oziroma Primorcev, ki so kot italijanski vojni ujetniki prostovoljno vstopili v njegove vrste. Jugoslovanska begunska vlada je po začetnem navdušenju kmalu začela kazati vedno manj zanimanja za bataljon, zato so se za njegov obstoj najbolj trudili člani Jugoslovanskega odbora iz Italije. Glavno vlogo pri novačenju za bataljon je torej imel Jugoslovanski odbor iz Italije, predvsem pa prof. Ivan Rudolf, ki je skrbel za ohranitev visoke morale in dobro vzdušje med pripadniki bataljona. Bataljon je deloval kot kohezivna in dobro izurjena enota predvsem v času, ko mu je poveljeval Slovenec, podpolkovnik Milan Prosen. Za njim je poveljevanje prevzel tudi Slovenec, polkovnik Franc Stropnik, ki pa ni več uspel pomiriti napetosti znotraj bataljona. Vojaki gardnega bataljona niso več zaupali Mihailoviću in jugoslovanski begunski vladi, zato so množično odhajali k Titovim prekomorskim brigadam. Če analiziramo bojno pot enote oziroma njegovo angažiranost v boju proti silam osi, lahko zaključimo, da je bila vloga bataljona bolj simbolična kot operativna. Velja pa poudariti vlogo Jugoslovanskega odbora iz Italije, ki kljub prizadevanjem ni uspel dokončno oblikovati in obdržati enotne vojaške skupine, ki bi jo ob pravem trenutku lahko poslali v Jugoslavijo z namenom osvobajati

³¹ Bajc, Iz nevidnega, str. 213–214.

jugoslovanske oziroma slovenske zahodne meje. Kljub temu ne gre zanemariti vloge odbora, saj je z njegovo pomočjo preko Jugoslovanskega kraljevega gardnega bataljona v NOVJ odšlo med 4.000 in 4.500 prostovoljcev.

Blaž Torkar

SLOVENES AND THE YUGOSLAV ROYAL GUARD BATTALION

S U M M A R Y

After the Axis forces attacked Yugoslavia on 6 April 1941, the Yugoslav government, King Peter II and a few members Yugoslav Royal Army left the country. The Royal Yugoslav Army surrendered on 17 April 1941 after eleven days of fighting against the Axis powers. The Simović government was welcomed into the family of the exiled governments in London in June 1941. The capitulation was not accepted by a small section of the Yugoslav Royal Army that fled to the Middle East. After many meetings with British representatives the Yugoslav government in exile and the British Army agreed on the following: Yugoslav infantry had to be increased by recruiting Italian prisoners of Yugoslav descent. A motorized battalion would be formed with the assistance of the Yugoslav Committee from Italy, and the British would take care of the battalion's supply. The decision of the meetings was also to establish an air-force combat units in the Middle East, and to train the Yugoslav pilots in North America, Africa and the Yugoslav seamen in Great Britain.

At the end of June 1941, the First Battalion of the Royal Yugoslav Guards (later the Yugoslav Royal Guard Battalion) was formed at Camp Agami, near Alexandria, Egypt, and later in Haifa, Palestine. The Yugoslav Royal Guard Battalion began to turn into effective unit fighting under the command of Slovenian Lieutenant-Colonel Milan Prosen. In mid 1943 soldiers were becoming increasingly more agitated to join the partisans. They were listening Radio Svobodna Jugoslavija and at this exact time a partisan military mission joined them and began to propagate joining Tito's partisan-overseas brigades. In addition to the antagonism between pro-Serbian officers and ordinary soldiers inside battalion, at the end of 1943, the resistance to official royal propaganda increased among soldiers as did their support of Tito. At the end of 1943, the first group of soldiers rebelled.

Thus by the end of 1944, the majority of the Yugoslav soldiers in exile decided to support the Yugoslav National Liberation Army and Tito, especially after King Peter II's call in September 1944. With the establishment of the united Yugoslav government on 7 March 1945, the Yugoslav Royal Government in exile no longer formally existed. The Royal Yugoslav Forces were disbanded on 7 March 1945 with the officers and men given the choice of joining Tito or becoming refugees.